

ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Յաիր Աուրոն

փ.գ. դ., պրոֆեսոր

Իսրայելի Բաց համալսարան

***Բանալի բառեր.** 1915, Կոստանդնուպոլիս, ոստիկանություն, հայ մտավորականություն, տեղահանում, անապատ, չեթե, քուրդ, հավատափոխություն, ցեղասպանություն:*

1915 թվականն առանձնապես ոչ մի փոփոխություն չմտցրեց Կովկասյան ռազմաճակատում: Հիմնական մարտական գործողություններն ընթանում էին այլ ուղղություններով, իսկ երբ անուշադրության էր մատված դրանց հետ կապ չունեցող ամեն ինչ, գումարած կայսրության տարբեր շրջաններից դիվանագիտական կորպուսի մեծ մասի էվակուացումը (մեկնեցին մոտ վաթսուհինգ դիվանագետներ), ապա ստեղծվեցին հարմար պայմաններ լայնածավալ ցեղասպանություն իրագործելու համար: Սկզբում 75-100 հազար հայեր զորակոչվեցին թուրքական բանակ և Էնվեր փաշայի հրամանով ուղարկվեցին «բանվորական գումարտակներ», իսկ այնտեղ ենթարկվեցին պլանաչափ ոչնչացման:

1915 թվականի ապրիլի 23-ի լույս 24-ի գիշերը Կոստանդնուպոլսի ոստիկանությունը ներխուժեց հայ մտավորականության ներկայացուցիչների տները: Երկու հարյուր քառասունհինգ երևելի հայեր՝ քաղաքական գործիչներ, գրողներ, ուսուցիչներ, իրավագետներ և այլք, ուղեկցվեցին ոստիկանական բաժանմունքներ և ապա տեղահանվեցին: Եվս մի քանի հարյուր հոգի ձերբակալվեց հաջորդ օրերի ընթացքում:

Առաջնորդների ոչնչացումը լիակատար շփոթմունքի մեջ գցեց հայ համայնքին՝ նրան զրկելով դիմադրելու կարողությունից: Այդ նույն սցենարը՝ առաջին հերթին ընտրախավի ոչնչացմամբ, կրկնվեց հայկական բոլոր վեց գավառներում, որտեղ ապրում էր հայ բնակչության մեծ մասը, ինչպես նաև Կիլիկիայում: Այդ ժամանակից ի վեր ապրիլի 24-ը հայերի համար խորհրդանշում է ցեղասպանության սկիզբը և ամեն տարի նշվում որպես Ցեղասպանության զոհերի հիշատակի օր:

1915 թվականի հունիսի սկզբին թուրքական կառավարությունը հրաման արձակեց, որն այդպես էլ չվավերացվեց պառլամենտի կողմից, թուրքական ճակատի մատակարարման գծին մոտ շրջաններից (այսինքն՝ փաստորեն ցանկացած տեղից) ոչ թուրք բնակչության տեղահանման մասին: Հրամանն ուղղված էր հայերի դեմ, թեև նրանք փաստաթղթում հիշատակված չէին: Ոչ հայ փոքրամասնություններն ազատված էին հրամանը կատարելուց: Ցեղահանությունը վերաբերում էր ոչ միայն այն հայերին, որոնք ապրում էին Ռուսաստանի դեմ ռազմական գործողությունների շրջաններում:

Միջերկրականի ծովեզերքի Կիլիկիայի հայերը, որոնք հեռու էին մարտի դաշտերից, 1915 թվականի ընթացքում նույնպես տեղահանվեցին (այդ մասին տես «Մուսա լեռան քառասուն օրը» վեպում), և նրանց մի մասն առաջին հերթին արտաքսվածների թվում էր:

Քիչ ավելի վաղ Վանի իրադարձությունները կառավարության համար հարմար առիթ դարձան՝ հայտարարելու հայկական դավաճանության անժխտելի փաստի մասին: Թուրքական բանակի քրդական զորամասերն արդեն պատրաստ էին ոչնչացնելու Արևելյան Անատոլիայում քրդերի հետ ապրող հայ բնակչությանը: Ջարդերից ողջ մնացածները փախան Վան: Այնտեղ հայկական մեծամասնությանը հաջողվեց իշխանությունը վերցնել իր ձեռքը, ամրություններ կառուցել և նախապատրաստվել թուրքական բանակի հարձակմանը: Մայիսի 18-ին հայերը ողջունեցին ռուսական զորքերի մուտքը քաղաք, բայց շուտով ճակատում անսպասելիորեն փոխվեց իրադրությունը, և օգոստոսի 4-ին թուրքերին հաջողվեց հետ խլել Վանը: Հիվանդ և ծեր հայերը, որոնք չկարողացան հեռանալ քաղաքից, գլխովին մորթվեցին գազազած թուրքերի կողմից:

Հայերի «վակուացման մասին հրամանի» կատարումը, որը նկատի ուներ տեղահանություն և դրան հետևող ոչնչացում, դրված էր ոստիկանության վրա, ինչպես նաև *չեթեի*՝ «Հատուկ կազմակերպության >>, որն ստեղծված էր արդարադատության և ներքին գործերի նախարարությունների կողմից: Այդ <<Հատուկ կազմակերպությունը>> կիսառազմական կազմավորում էր՝ համալրված հիմնականում համաներված քրեական հանցագործներից: Հայ բնակչության տարհանումը ու արքորումը ցեղասպանության գլխավոր փուլերից մեկն էր: Տարհանման մասին հայտարարում էին հայկական քաղաքների և գյուղերի ողջ բնակչությանը: Համաձայն պատերազմական ժամանակի օրենքների՝ բնակչությանը հավաքվելու համար տրվում էր մի քանի օր, թույլ էր տրվում կարողության դուրսբեկումը: Հայերին նաև խոստանում էին, որ նրանց տները և սեփականությունը պահպանության տակ կգտնվեն մինչև նրանց վերադարձը:

Դրանից հետո նրանց հավաքում էին շարասյուններում և հրամայում էին շարժվել հարավ՝ Միրիական անապատի ուղղությամբ: Ցեղասպանությունը ներառում է մի քանի փուլեր: Քաղաքներից ու գյուղերից դուրս գալուց շատ չանցած՝ տասնհինգամյա և ավագ տարիքի տղամարդկանց առանձնացնում էին մնացածներից (հարկ է նշել, որ քսանհինգից քառասուն տարեկան տղամարդիկ բանակ էին զորակոչվել և արդեն ոչնչացվել), քշում էին մի կողմ և գնդակահարում կամ էլ սպանում ավելի կոպիտ մեթոդներով:

Կանայք, երեխաները և ծերերը դատապարտված էին ավելի դանդաղ ու տանջալից մահվան: Նրանց ստիպում էին ոտքով անցնել հարյուրավոր կիլոմետրեր: Շարասյունները գնում էին դժվարանցանելի վայրերի միջով, կլիմայական ծանրագույն պայմաններում և մշտապես ենթարկվում չեթեի,

Ժանդարմների ու տեղական բնակչության՝ հիմնականում քրդերի հարձակումներին: Այն կանայք ու երեխաները, որոնց հաջողվում էր ողջ մնալ, առևանգվում էին և հանձնվում հարուստ թուրքերի ընտանիքներին՝ որպես ծառաներ (փաստորեն՝ ստրուկներ). շատերը վաճառքի էին հանվում անազատների շուկայում: Երեխաներին և կանանց բռնաբարում էին, մայրերին ստիպում էին ճանապարհին թողնել մահացող երեխաներին: Ամբողջ ընտանիքներ կյանքին վերջ էին տալիս ինքնասպանությամբ:

Այդ ծանր ու երկար ճանապարհի ընթացքում տեղահանվածներն ստանում էին նվազագույն քանակի ջուր և ուտելիք:

Քաղցն ու ծարավը, շոգն ու ցուրտը, ինչպես նաև մահացածների չթաղելու պատճառով առաջացած համաճարակները մեծացնում էին զոհերի թիվը: Ճանապարհը տանում էր հյուսիսային Սիրիա՝ Հալեպ քաղաքի մոտով: Այն քչերը, ովքեր հասան մինչև այդ վայրը, ուղարկվեցին Իրաքի և Սիրիայի անապատային շրջաններ: Անապատում՝ Դեյր-էլ-Ձոր քաղաքի մոտակայքում, ողջ մնացածներից շատերին սպանեցին: Շատ քչերը հասան մինչև ճանապարհի վերջը: Համաձայն գնահատականների՝ կենդանի մնացածները մոտ տասը տոկոս էին կազմում, իսկ որոշ շարայություններում՝ նույնիսկ ավելի քիչ (1915 թվականի հոկտեմբերի 16-ին Հալեպում ամերիկյան հյուպատոսի՝ ԱՄՆ պետքարտուղարին ուղղված զեկույցը բացահայտում է սահմոկեցուցիչ պատկերի չափերը մեկ շարայան օրինակով, ըստ որի՝ 18 հազարից մոտ 150 կանայք և երեխաներ, յոթանասուն օր ճամփա անցնելուց հետո հասան Հալեպ):

1915 թվականի հուլիսին հայերն արդեն վտարված էին արևելյան բոլոր վեց գավառներից, և նրանց մեծամասնությունը ոչնչացված էր: Տարվա երկրորդ կեսի ընթացքում տեղահանություններն իրականացվեցին Կիլիկիայի հայկական շրջաններում:

Այդ տարվա ապրիլից մինչև նոյեմբեր (հնարավոր է՝ սեպտեմբեր) հայերին ոչնչացնելու ծրագրի մեծ մասն արդեն իրագործված էր: Համաձայն գնահատականների՝ այդ ժամանակահատվածում ոչնչացվել են 600-800 հազար հայեր: Ձոհերի ընդհանուր թիվը, տարբեր գնահատականներով, կազմում է 600 հազարից մինչև երկու միլիոն: ՄԱԿ-ի խտրականության կանխման և փոքրամասնությունների պաշտպանության գծով ենթահանձնաժողովը 1985 թվականին զոհերի թիվը գնահատեց «<առնվազն մեկ միլիոն>>: Իսկ հայկական աղբյուրները հաստատում են, որ 1915-ից 1923 թվականներն ընկած ժամանակահատվածում սպանվել է մեկուկես միլիոն հայ: Որոշ հետազոտողներ կանգ են առնում 800 հազարի վրա, երբ ուրիշները պնդում են, որ 1894 թվականից մինչև 1923-ը սպանվել է առնվազն 1 800 000 հայ, և ևս մեկ միլիոնը ճարահատյալ լքել է պատմական հայրենիքը:

Մինչև հիմա բանավեճեր են ընթանում ներկայացված իրադարձությունների ժամանակ թուրքիայում հայ բնակչության ելակետային թվի մասին, ինչպես և այն մասին, թե արժե՞ հայկական ցեղասպանությունը թվագրել 1894-1923 թվականներ ժամանակահատվածին թե՞ սահմանափակվել 1915-1916

թվականներով: Ամեն դեպքում, նույնիսկ ամենակոպիտ գնահատականը խոսում է այն մասին, որ ոչնչացվել է Թուրքիայի հայ բնակչության մոտ կեսը՝ աշխարհի յուրաքանչյուր երրորդ հայը:

Մինչև 1915 թվականը Թուրքիայում բնակվում էին մոտ երկուսուկես միլիոն հայեր: 1990- ականների սկզբին նրանց թիվը կազմում էր 40-60 հազար: Ոչնչացվել է ոչ միայն մի ողջ ժողովուրդ, այլև կենտրոններ: Թուրքերը նշանակալից ջանքեր են գործադրել, որպեսզի ջնջեն հայ մշակույթի բոլոր հետքերը, արմատախիլ անեն հայերի ներկայության բուն հիշողությունը այն հողերում, որոնք պատմական Հայաստանի սիրտն էին:

Հայերի փոքրիկ խմբերի հաջողվեց խուսափել տեղահանությունից: Այն փաստը, որ Կոստանդնուպոլսի և Իզմիրի ոչ բոլոր հայերն էին արքարվել, բացատրվում է տարբեր պատճառներով՝ ներառյալ այդ քաղաքներում արտասահմանյան ներկայացուցչությունների առկայությունը: Ոմանց թույլ տրվեց մնալ՝ շնորհիվ մասնագիտական հմտությունների, մանավանդ նրանց, ովքեր կարող էին պիտանի լինել պատերազմի ժամանակ: Մյուսներին առաջարկեցին մահմեդականություն ընդունել, ինչին որոշ հայեր համաձայնվեցին: Ոմանք էլ ողջ մնացին պարզապես այն պատճառով, որ բարեկամներ ունեին թուրքերի, քրդերի և հույների մեջ, որոնք, անհավատալիորեն վտանգվելով, իրենց մոտ էին թաքցնում երեխաների, երբեմն էլ՝ նույնիսկ ամբողջ հայ ընտանիքներ:

Բացի դրանից, բավական շատ հայերի հաջողվեց փրկվել փախուստով. օրինակ, սահմանամերձ տարածքներում ապրողները փախչում էին Ռուսաստան: Շատ ավելի փոքր էր նրանց թիվը, ովքեր փորձեցին դիմադրություն ցույց տալ և կենդանի մնալ, ինչպես պատահեց հայտնի Մուսա լեռան վրա, որի պաշտպաններն իրենց ընտանիքներով փրկվեցին ֆրանսիական ռազմանավերի կողմից: Փրկվածների թվին պետք է ավելացնել և նրանց, ովքեր կարողացան դիմանալ բազմամսյա երթի տանջանքներին և փախստականների ճամբարների պայմաններին:

Հայկական ողբերգության չափերը գիտակցելու համար կարելի է նաև չհաշվարկել զոհերի ճշգրիտ թիվը, որը, շատ հավանական է, այդպես էլ երբեք հայտնի չի դառնա: Շատ ավելի կարևոր է, որ խոսքը մի ժողովրդի ավելի քան կեսի համակարգված ոչնչացման անժխտելի փաստի մասին է, ժողովուրդ, որն արդյունքում բռնի կերպով վտարվեց այն տարածքից, որտեղ ապրել էր ավելի քան երեք հազարամյակ: Ոչ պակաս կարևոր է այն, որ այդ բոլոր գազանությունները կատարվեցին Թուրքիայի պաշտոնական իշխանությունների կողմից:

Ամփոփում

Մույն հոդվածում կոնկրետ փաստերի և իրադարձությունների հիման վրա հաստատվում է, որ 1915-1923 թվականներին Օսմանյան Թուրքիայում պաշտոնական իշխանությունների հրամանով ոչնչացվել են ոչ միայն իրենց

պատմական բնօրրանում ապրող մեկ ու կես միլիոն հայեր, այլն ավարվել ու ավերվել են հինավուրց քաղաքներ, վանքեր ու եկեղեցիներ:

Հեղինակը ցավով ընդգծում է, որ քաղաքակիրթ մի ժողովուրդ բռնի կերպով վտարվեց այն տարածքից, որտեղ ապրել էր հազարամյակներ շարունակ: Աշխարհը պետք է ճանաչի Հայոց ցեղասպանությունը՝ հանուն աշխարհում բոլոր ցեղասպանությունների ժխտման:

Армянский геноцид
Яир Аурон
Резюме

Ключевые слова: 1915, Константинополь, жандармерия, армянская интеллигенция, выселение, пустыня, курд, вероотступничество, геноцид.

В данной статье на основе конкретных фактов и событий утверждается, что 1915-1923 годах в Османской Турции по приказу официальных правителей были уничтожены не только полтора миллиона армян, проживающих исторических землях, но были ограблены и уничтожены старинные города, села, монастыри, церкви:

Автор с болью подчеркивает, что цивилизованный народ целиком был насильственно изгнан из тех земель, на которых жил тысячелетиями.

Мир должен признать Армянский геноцид ради недопущения новых геноцидов.

Armenian Genocide
Yair Anvon
Summary

Key words: 1915, Constantinople, gendarmerie, Armenian intelligentsia, apostasy, genocide.

In the given article the author deals with research into genocide in the Ottoman Empire in 1915-1923, and taking as a basis certain facts and events, states that upon the order of the official rulers 1.5 million of Armenians were exterminated and ancient cities, towns, monasteries and churches were exposed to plunder and ruin.

The author stresses the fact that the whole civilized nation was violently exiled from the land it had inhabited for thousands of years.

The world must recognize the Armenian genocide to prevent the occurrence of a new genocide.